

Tien jaar Legionella: wat hebben we bereikt?

SLIEDRECHT – We zijn inmiddels ruim 10 jaar na de Flora-Legionella-ramp in Bovenkarspel en zo'n 33 jaar na de eerste ontdekking van een grote Legionella-uitbraak in Philadelphia, Amerika (1976). We kunnen ons nu de vraag stellen: wat hebben 'we' bereikt?

(door Leo Bikker)

In dit artikel beperk ik me tot de technische informatie rond Legionella. Zoals u weet komen de medische én technische aspecten uitgebreid aan bod op ons wetenschappelijk congres van 1 oktober a.s. te Amersfoort.

Op het gebied van de wetgeving is er best wel wat gebeurd. Maar de verbeteringen gaan veel te traag, naar mijn zin. Recent nog is gebleken dat er wat betreft de wetgeving voor preventie van koeltorens er zelfs niet eens een plicht is om de koeltorens regelmatig te bemonsteren. We gaan kijken wie we voor dit hiaat in de wetgeving, in de politiek kunnen benaderen. Want koeltorens zijn installaties met een zeer groot risico; ze hebben een groot verspreidingsgebied. Onderzoek na een besmetting van een fabriek in Noord-Frankrijk (Noroxo) heeft aangetoond dat mensen zelfs op 11 km afstand nog besmet kunnen raken.

In Nederland staan veel koeltorens op daken van grote gebouwen midden

in het centrum van onze steden. Denkt u nog maar eens aan de besmetting van een koeltoren bij het Centraal Station in Amsterdam in 2006. De familie Kool – (ook) donateurs van onze stichting – en vele anderen weten hier alles van.

Besmettingen beperken zich niet enkel tot Nederland. Wereldwijd zijn veel besmettingen van koeltorens ontdekt. De meeste installaties zijn relatief vaak besmet en dan ook nog eens met de gevaarlijkste variant serotype 1 die voor ca 90% van de besmettingen verant-

woordelijk is. Veel gevolgen blijven onbekend omdat niemand ze onderkent.

Als ik dit schrijf realiseer ik me dat ik misschien wel negatieve energie bij u oproep maar ik moet eerlijk en duidelijk de stand van zaken weergeven. Het positieve is dat de rechter in een aantal gevallen verantwoordelijke personen en bedrijven aansprakelijk heeft gesteld.

Deze feiten gebruik ik nogal eens bij lezingen en instructielessen die ik als gastdocent bij de Isso

geef. De Isso (Kennisinstituut installatiesector) heeft – samen met Uneto VNI (Ondernemers-organisatie installatiebranche) – cursusmateriaal opgesteld om installateurs, architecten, werkvoorbereiders en andere mensen die betrokken zijn bij aanleg en ontwerp van drinkwaterinstallaties meer en beter te informeren. Dit is op zich natuurlijk een goede zaak. Maar het is soms nog altijd schokkend wat ik in mijn dagelijks werk als inspecteur bij een waterleidingbedrijf zoal tegenkom. Nog steeds worden installaties in grote en kleine gebouwen (ook woningen) dikwijls slecht aangelegd. Men 'doet maar wat', lijkt het. Drinkwater- en cv-leidingen worden dicht bij elkaar in de betonvloeren aangelegd.

(lees verder op pagina 2)

Erwin Beekveld (links) overhandigt namens de directie van sponsor Aqua Assistance de nieuwe laptop aan bestuurslid Leo Bikker van Stichting Veteranenziekte.

(vervolg van pagina 1)

Monteurs, maar ook eigenaren, beseffen niet wat de gevolgen kunnen zijn en dat ze daarvoor aansprakelijk zijn. Recente onderzoeken (metingen) hebben aangetoond dat wanneer drinkwater- en cv-leidingen in een betonvloer worden aangelegd de waterleidingen vaak ver opwarmen tot boven de 25°C. En zoals u weet: vanaf die temperatuur tot zo'n 55°C kan de Legionellabacterie welig gaan tieren. Hoe gaat het in de praktijk: een smeerlaag (beton) erover en niemand ziet wat. Dat is frustrerend: je ziet niets, je weet niet waar het gevaar schuilt, je weet niet wie de veroorzaker is van jouw besmetting en je komt er in de meeste gevallen ook nooit achter.

Gelukkig worden deze verkeerd aangelegde installaties toch steeds meer ontdekt, mede omdat we ons er nu meer bewust van zijn. Zorgcomplexen, bijvoorbeeld bejaardenhuizen, zijn verplicht om temperaturen te meten van het koude

leidingwater. Als blijkt dat de temperaturen te hoog zijn moet worden onderzocht wat de reden is. Het komt tegenwoordig ook steeds meer voor dat, wanneer een watermonster besmet is, men na onderzoek vaststelt dat de oorzaak is opwarming door cv-leidingen. Dit gebeurt ook bij installaties in gebouwen die nog maar recent zijn opgeleverd en dan kost het veel tijd, geld en energie meer om de installaties aan te passen. Maar nodig is het wel.

Nog even terug naar de koeltorens. Op 14 mei jl. waren er twee congressen over dit onderwerp. Uvidis (sponsor van onze stichting en leverancier van UV-apparatuur) organiseerde het eerste seminar. Er was voorlichting over veilig gebruik en beheer in de zorgsector. Het tweede seminar ging uit van de Isso. Het onderwerp: 'Legionellaveilig beheer van klimaatinstallaties'. Ook onze voorzitter Fred Bertrand is aanwezig geweest. Er is onder meer gesproken over het ontwerp

en de waterbehandeling in koeltorens en luchtbevochtigingssystemen met chloor of ozon of andere methodes, die het gevaar van een Legionellabesmetting voorkomen of in elk geval verminderen.

Dit zijn een paar conclusies van deze bijeenkomst (de gegevens zijn van Oscar Nuijten van Isso):

- Het onderhoud geschiedt alleen als de eigenaar zelf streng controleert of het wordt uitgevoerd.
- Controle van beheer door de gemeente Amsterdam werkt stimulerend. Het is te betreuren dat dit in andere steden nog niet gebeurt.
- Controle en beheer vereist veel kennis en deskundigheid, deze ontbreekt helaas zeer vaak.
- De Legionella-analyses van koeltorenwater zijn in veel gevallen onbetrouwbaar. Er worden verschillende methoden toegepast en de uitslag laat te lang op zich wachten.

U herinnert zich nog van het begin van dit verhaal: in de huidige wetgeving is

monsteropname – helaas – niet expliciet verplicht gesteld! Onbekend is hoeveel koeltorens er in Nederland precies staan. De schattingen lopen uiteen van 1500 tot 15.000.

Tijdens het Isso-congres kwamen er ook aanbevelingen ter sprake:

- Verplichte periodieke inspecties.
- Verplichte melding van Legionella-overschrijdingen door laboratoria aan een centraal meldpunt.
- Een analyse methode gebruiken en regelmatige monsternamen uitvoeren.
- Verplichte registratieplicht voor nieuwe en bestaande installaties.

Positief voor mij is dat de adviezen waar Stichting Veteranenziekte al lang voor pleit (verplichte registratie en een verplichte melding van besmettingen aan een centraal meldpunt) steeds meer worden overgenomen. Nu is het mede onze taak om dit bij de juiste personen in Den Haag onder de aandacht te brengen.

(lees verder op pagina 3)

In memoriam

In de afgelopen maanden kregen we bericht van het overlijden van drie van onze donateurs.

Op 29 april stierf in Rotterdam mevrouw Jacoba Goudswaard (86). Nog geen maand later, op 15 mei stierf ook haar echtgenoot, dhr. Aart van der Laan (90).

Op Hemelvaartsdag 21 mei

stierf onze vaste bezoeker van vele lotgenotendagen Herman van Arragon (85) uit Hoogeveen. In het in maart verschenen boek "Legionella... een ramp!" nam het verhaal van Herman van Arragon een prominente plaats in. Zijn vrouw overleed ruim vier jaar geleden. Op Goede Vrijdag 2009 sprak Herman woorden die zijn overlijdenskaart sieren: "Als ik mijn ogen niet meer

open doe straks, doe dan iedereen de groeten en wens ze een goed leven. Als ik terugkijk op mijn leven is het goed besteed. Wat zullen we elkaar missen."

Namens het bestuur en de donateurs wensen wij alle nabestaanden van onze drie dierbaren de kracht en de moed om het verlies van hun geliefden een plek in hun leven te geven.

Agenda

- don. 1 oktober 2009: AMERSFOORT, Congressentrum De Eenhoorn/Regardz (tegenover het station): Groot wetenschappelijk Legionellacongres voor medici en technici
- (onder voorbehoud) zat. 17 oktober 2009: 24e Lotgenotendag

(vervolg van pagina 2)

Gelukkig hebben we een zetel in het LOLP (Landelijk Overleg Legionella Preventie) waar wij regelmatig onze zorgen, adviezen en onze bevindingen/ervaringen kunnen uitspreken.

Dan nog even het volgende: op 25 maart jl. was er een seminar van de TVVL (Technische Vereniging voor Installaties in gebouwen) in Nijmegen. Daar is uitgebreid gediscussieerd naar aanleiding van vijf radio-uitzendingen van de Avro, met als thema: Legionella. In de radio-uitzendingen was veel kritiek te horen van verschillende partijen op onder meer:

- Kwaliteit en beheer van installaties.
- Kwaliteit van beheersplannen.
- Deskundigheid van adviseurs/installateurs/architecten.

Na afloop van een forum-discussie waarin ook een lid van onze adviesraad deelname (Prof. Annelies van Bronswijk), heb ik aan Paulus Jansen (van de SP) een document overhandigd genaamd: 'Van de regen in de drup'. Daarin hebben wij 16 verbeterpunten/voorstellen geformuleerd namens onze stichting.

Graag wil ik besluiten met goed nieuws. Op 4 juni heeft onze stichting een laptop gekregen van het Adviesburo Aqua Assistance (al geruime tijd sponsor). Het bedrijf houdt zich bezig met Legionella-adviezen. We danken Aqua Assistance hartelijk voor deze geste die ons nog beter in staat stelt lezingen te geven, uit naam van Stichting Veteranenziekte. We hebben nu de beschikking over een laptop, beamer en scherm. We maken de lezingen op maat en stemmen de tijds-

duur af op de wens van 'de klant'. Of het nu om de opening gaat van een congres om de toon te zetten of om voorlichting te geven aan technici! Zo heb ik kort geleden in een ziekenhuis nog een lezing mogen geven voor een medisch dispuut van zo'n 50 mensen (artsen met partner). De lezingen zijn nuttig:

er is nog veel onbekend over Legionella en er is nog veel werk aan de winkel. Zolang ik nog energie heb zal ik me blijven inzetten. Ik heb te vaak gezien hoe verwoestend een Legionellabacterie kan huishouden in een lichaam en wat de gevolgen zijn. Onze gezamenlijke inzet blijft daarom hard nodig.

Congres over nazorg bij grote ramp

EINDHOVEN – Overall waar dat maar van belang kan zijn probeert Stichting Veteranenziekte 'vooraan' te staan om onze kennis, ervaringen en aanbevelingen met andere mensen te delen.

Zo is voorzitter Fred Bertrand op 23 juni in Eindhoven aanwezig geweest bij een congres van Stichting Impact – de organisatie die de gebeurtenissen rond grote rampen in ons land coördineert en probeert te voorkomen.

Het congres had als thema: 'Crisisbeheersing na rampen en calamiteiten', met als

ondertitel: 'Naar een integraal nazorgbeleid'.

Op het congres spraken onder anderen ook prof. Berthold Gersons, psychiater bij het AMC, en letselschadeadvocaat John Beer. Beiden spraken eerder ook tijdens onze lotgenoten-bijeenkomsten.

Zo kan het beter

De 16 verbeterpunten en voorstellen, gericht aan de politiek en geformuleerd door onze stichting:

- 1) Aanleg nieuwe waterinstallaties: ontwerpen en uitvoering conform de nieuwe richtlijnen.
- 2) Controle waterleidingbedrijven: optuigen afdelingen inspecties; kwaliteit boven kwantiteit.
- 3) Opleidingen verbeteren: meer voorlichting installatiewereld, architecten, woningbouwers, medici, burgers enz.
- 4) Certificering monteurs en adviesburo's.
- 5) Monsteruitslagen openbaar maken (verleiding 'onder de pet houden' is te groot).
- 6) Detectiewaarde als grenswaarde stellen. (bv 90 kve bij een sauna is de conclusie in een rapport van een laboratorium 'het monster voldoet aan de eisen'). Hoeveel zijn het er als na een half jaar weer wordt bemonsterd?
- 7) Prioritaire groep uitbreiden met sportclubs. Ook daar komen veel besmettingen voor.
- 8) Oprichten van een kennis- en meldcentrum (grote kennislacune).
- 9) Uniformering van beheersplannen.
- 10) Ministerie VROM: strengere handhaving prioritaire groep; elk jaar inspecteren.
- 11) Registratieplicht koeltorens en fonteinen.
- 12) Medisch: artsen snellere inzet urine antigeentest; longartsen elke pneumonie (ook) onderzoeken op Legionella.
- 13) Medisch: (nieuw) vervolgonderzoek naar lange termijn klachten slachtoffers.
- 14) GGD: sneller handelen en niet via regio-overschrijdingen afwachten. Ook bij een eenvoudige melding een brononderzoek starten.
- 15) Sauna's elke maand bemonsteren (uitslagen ter inzage voor bezoekers op de balie).
- 16) Ontheffingen verruimen voor de inzet van alternatieve apparatuur.

Ons 'eigen' congres: voorbereiding in volle gang

AMERSFOORT – Stichting Veteranenziekte heeft voor dit 'jubileumjaar' Legionella (1999-2009) vier grote wensen neergezet, waarvan er inmiddels twee zijn verwezenlijkt.

Op 12 maart jl. hielden we in Bovenkarspel met zo'n 500 mensen de tiende herdenking van de Legionella-ramp Bovenkarspel (1999).

Op die zelfde dag werd ook ons jubileumboek "Legionella... een ramp!" gepresenteerd. Vanuit alle delen van het land komen nog vrijwel dagelijks bestellingen binnen voor het boek dat in een grote behoefte blijkt te voorzien. Hondenden boeken zijn – verkocht of gegeven (donateurs) – over de toonbank gegaan.

Voor veel mensen die zelf Legionella hebben (gehad) biedt het boek herkenning en houvast; voor mensen die bijvoorbeeld beroeps-halve betrokken zijn bij Legionella biedt het boek informatie en adviezen.

Ons derde grote onderwerp is het medisch-technisch congres dat op 1 oktober in zalencentrum Regardz te Amersfoort wordt gehouden. De voorbereidingen zijn in volle gang. We hebben twee 'zwaargewichten' als dagvoorzitter

aan ons congres weten te binden. Dat zijn prof. dr. Peter Speelman (voorzitter medische doelgroep) en prof. dr. ir. Dick van der Kooij (voorzitter technische doelgroep). Speelman is hoofd infectieziekten van het Academisch Medisch Centrum Amsterdam en Van der Kooij is microbioloog en Legionella-deskundige bij Water Research Instituut KWR, voorheen KIWA. Beide voorzitters zijn al jaren adviseur van Stichting Veteranenziekte. Verschillende gastsprekers hebben al toegezegd. In het herfstnummer geven wij u een samenvatting van het congres.

Bestel ons boek

Het boek 'Legionella... een ramp' is uit!
Een boek met 25 verhalen van slachtoffers en interviews met een tiental deskundigen.
Wilt u het bestellen?
Maak € 17,50 over op rekening 78.97.18.596 t.n.v. VRIENDEN van St. Veteranenziekte te Grootebroek. Vermeld bij 'omschrijving' uw naam en volledig adres.
Dan heeft u het boek binnen 14 dagen in huis!

Deze Nieuwsbrief is een editie van

Stichting Veteranenziekte

Opricht in 1999 naar aanleiding van de Legionella-uitbraak op de Westfriese Flora.

Doelstelling: Stimuleren lotgenotencontact, belangenbehartiging slachtoffers, bevorderen preventieve maatregelen.

Donateurschap: € 25,- per jaar
Oplage: 750 exemplaren
Doelgroep: Donateurs, externen, artsen, GGD en media
Verschijning: Vier maal per jaar
Verspreiding: Gratis
Lay-out en druk: Drukkerij BorBo, Hoofdstraat 186, Bovenkarspel

Correspondentie bestuur Stichting Veteranenziekte:

Voorzitter:
Fred Bertrand
Tel. 0228 - 514901
✉ fbertrand@planet.nl

Secretaris / vice-voorzitter:
Gerda Käss
Tel. 0341 - 553712
✉ gerdakass@zonnet.nl

Secretariaat:
Nico Hoffer
Postbus 4015
7200 BA Zutphen
Tel. 0575 - 528287
✉ secretariaat@legionellaziekte.nl

Financiën:
Bea Veldhuisen
Postbus 225
1610 AE Bovenkarspel
Tel. 0228 - 519289
Fax 0228 - 350735
✉ bea@jveldhuisen.nl
Postbank: 8245110

Technische zaken:
Leo Dick Bikker
Tel. 0184 - 415730
✉ mbikker@chello.nl

Adres monument: november 2000
Spoorsingel te Bovenkarspel
(hoek St. Martinusstraat)

Klankbordgroep:

Hans Bakker, Nieuw-Venep	Tel. 0252 - 686582
Eric en Els v/d Dungen, Sint Michielsgestel	Tel. 073 - 5514184
Hanny Kaak, Gennep	Tel. 0485 - 516619
Ria Kerkhof, Harderwijk	Tel. 0341 - 785606
Frank Leurs, Born	Tel. 046 - 4858339
Nanny Meunier, Koog aan de Zaan	Tel. 075 - 6167091
Cor Mierop, Dordrecht	Tel. 078 - 6312854
Ad en Nelly van Steen, Breda	Tel. 076 - 8876484

Adviseurs Stichting Veteranenziekte:

mevr. drs. Iris van Bennekom, dir. Langdurige Zorg en plv. dir. gen. VWS
mevr. dr. Els Borst - Eilers, oud-minister VWS
mevr. prof. dr. Annelies van Bronswijk, hoogleraar Gezondheidstechniek
dhr. Felix Cohen, directeur Consumentenbond
dhr. dr. René Jonker, internist/longarts NVALT
dhr. prof. dr. ir. Dick van der Kooij, microbioloog KIWA
mevr. Ria Oomen - Ruijten, lid Europees Parlement, CDA
dhr. dr. Lucas van Schaik, endocrinoloog/internist/Legionellose-patiënt
dhr. Will Scheffer, beleidsmedewerker UNETO/VNI
dhr. prof. dr. Peter Speelman, internist/hoofd-infectieziekten AMC
dhr. dr. Peter v/d Velden, Instituut voor Psychotrauma
dhr. Laurens de Vries, directeur GGD Nederland
dhr. drs. Theo Wijlhuizen, internist/bedrijfsarts/onderzoeker